

του Γεωργίου Παν. Κουντούρη¹

ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΟΣ

Τό ιστορικό πλαίσιο της εποχής τους και ή χρήση της Άγιας Γραφής στο ιεραποστολικό τους κήρυγμα προς τούς Σλάβους²

Abstract: Georgios Koundouris, *Cyril and Methodius. Historical Milieu and Usage of the Holy Scripture in Their Mission among the Slavs*

The current paper examines the mission of Cyril and Methodius and their theological approach to the Holy Scriptures. It considers the historical context and key figures associated with the Byzantine mission among the Slavs in Central Europe. The specific theological interpretations of Scriptural texts in their mission are deeply rooted in the exegetical tradition of the Greek Fathers and follow well-established patterns of Byzantine theological heritage.

Keywords: *Byzantine Missionary, St. Cyril, St. Methodius, Bible, Scripture*

1. Η πολιτική και θρησκευτική κατάσταση της εποχής τους.

Έπί βασιλείας Θεοδώρας και Μιχαήλ Γ' επανέρχονται οί Σλάβοι στο πολιτικό προσκήνιο του Βυζαντίου. Ο Κων. Πορφυρογέννητος αναφέρει ότι οί «Σκλάβοι» του θέματος της Πελοποννήσου αποστάτησαν, έγιναν «ιδιόρρυθμοι», δηλ. ανεξάρτητοι, και προέβησαν σέ λεηλασίες και ανδραποδισμούς ως και σέ έμπρησμούς³. Τυγχάνει άξιοπρόσεκτο ότι ο Κων. Πορφυρογέννητος είναι ο μόνος από τούς βυζαντινούς συγγραφείς πού κάνει λόγο για τήν κίνηση των Σλάβων⁴. Αύτή ή κίνηση ανεξαρτησίας

¹Επίκουρος Καθηγητής Άνωτάτης Έκκλησιαστικής Άκαδημίας Βελλας Έωαννίνων.

²Εισήγηση πού πραγματοποιήθηκε στο Ίνστιτούτο Έλληνικής Γλώσσας, Όρθοδόξου Θεολογίας και Πολιτισμού, Άγ. Νικόλαος Λασιθίου Κρήτης, 13-7-2015.

³Κ. Πορφυρογεννήτου, 3,220, βλ. Νικηφόρου Γρηγορά, «Ρωμαϊκής ιστορίας Λόγοι ΑΖ'», P.G. 148, στ. 181.

⁴Κων. Ι. Άμάντου, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τόμ. Α', (395-867) μ.Χ. έκδ. 3^η,

τους προήλθε από πιέσεις του στρατηγού του Θέματος της Πελοποννήσου ή από τους φορολογικούς υπαλλήλους. Έναντίον τους κινήθηκε ο στρατηγός Θεόκτιστος Βρυέννιος με στρατό, αποτελούμενο από Θράκες και Μακεδόνες στρατιώτες, και υπέταξε εύκολα τους επαναστάτες. Από αυτούς οι Μιληγγοί του ὄρου Ταϋγέτου και οι Έζεριτες της Λακωνίας υπεβλήθησαν σε όρισμένη φορολογία⁵.

Η ύποταγή των Σλάβων διευκόλυνε αναμφίβολα τη διάδοση του Χριστιανισμού σε αυτούς. Αυτή ένδεχομένως έλαβε χώρα επί βασιλείας Βασιλείου Α' του Μακεδόνας, όταν, κατά την πληροφορία του Κων. Πορφυρογεννήτου έγιναν Χριστιανοί οι έναπομειναντες στον Ταϋγετο έθνικοί Έλληνες. Ποιές ήταν οι σχέσεις των Βουλγάρων με τους Βυζαντινούς κατά την περίοδο της βασιλείας της Θεοδώρας δέν δυνάμεθα να προσδιορίσουμε έπακριβώς. Θεωρείται πολύ πιθανόν ότι μετά την λήξη της τριακονταετούς ειρήνης (814-844) και κατά τον χρόνο που τό Βυζάντιο ήταν άπασχολημένο με τις επιθέσεις των Άράβων, οι Βούλγαροι υπό τους ήγεμόνες Πρεσιανό (836-852) και τον γιό του Βόγορη (852-888) πραγματοποίησαν επιθέσεις, οι όποιες δέν είχαν μεγάλες επιτυχίες. Φαίνεται, μάλιστα, ότι κατά την περίοδο αυτή οι Βούλγαροι δέν διέθεταν τη δυνατότητα νά σημειώσουν σημαντικές νίκες, διότι και ο ήγεμόνας Πρεσιανός και μετέπειτα ο γιός του Βόγορης νικήθηκαν από τους Σέρβους⁶. Σε κάποια από τις επιδρομές αιχμαλωτίσθη ή αδελφή του Βόγορη, ή όποια έμεινε στην Κωνσταντινούπολη και άργότερα άντηλλάγη με τον όνομαστό μοναχό, Θεόδωρο Κουφαρά. Ο Κουφαράς όταν βρέθηκε αιχμάλωτος στή Βουλγαρία, προετοίμασε μαζί με άλλους μοναχούς τό έδαφος για τον έκχριστιανισμό των Βουλγάρων, τον όποιο επέβαλε και ή γενικώτερη κατάσταση στην Εύρώπη λόγω δηλ. του έκχριστιανισμού των περισσοτέρων εύρωπαϊκών έθνών).

Οι Βούλγαροι συνήψαν φιλικές σχέσεις με τον Λουδοβίκο τον Γερμανό (843-876), ό όποιος είχε αναλάβει την ήγεμονία μετά τη συνθήκη του Verdun (843). Η δημιουργία σλαβικού κράτους ισχυρού στή Μοραβία (στήν νεώτερη Τσεχοσλαβακία, και μέρος της Ούγγαρίας καλουμένης τότε Παννονία) προσέγγισε Βουλγάρους και Γερμανούς. Μάλιστα γίνεται λόγος περί συναντήσεως του Λουδοβίκου με τον Βόγορη κοντά στή Βι-

ΟΕΔΒ, Άθήναι 1983, σ. 428.

⁵Όπ. παρ., σ. 428.

⁶Όπ. παρ., σ. 428.

έννη⁷. Ο Λουδοβίκος έπεδίωξε νά πείσει τόν Βόγορη νά δεχθεῖ τόν Χριστιανισμό καί τόν έφερε σέ έπικοινωνία μέ τήν παπική Έκκλησία. Πιθανώς καί ή άδελφή τοῦ Βόγορη πού εἶχε βαπτισθεῖ στήν Κωνσταντινούπολη, βοήθησε ὥστε νά δεχθεῖ τόν Χριστιανισμό⁸.

Η προσέγγιση τῶν Γερμανῶν καί τῶν Βουλγάρων ἦταν γεγονός πού δέν συνέφερε τίς ὑποθέσεις τοῦ Βυζαντίου, τό ὅποιο πάλι δέν θά άνεχόταν τήν παπική προπαγάνδα στήν Βουλγαρία. Γι' αὐτό καί μετά τή νίκη ἔναντιον τῶν Ἀράβων ὁ Μιχαήλ ὁ Γ' προετοίμασε πόλεμο ἔναντιον τῶν Βουλγάρων ἀπό ξηρᾶς καί θαλάσσης ἔπωφελοῦμενος τοῦ λιμοῦ πού εἶχε ἔνσκυπει ἐκεῖ.

Ο ἡγεμόνας τῶν Βουλγάρων Βόρις ή Βόγορης (852-889) αἰφνιδιάσθηκε ἀπό τά βυζαντινά στρατεύματα καί ἔτσι ἀκώρωσε τήν φραγκοβουλγαρική συνθήκη καί ἀκολούθως δέχθηκε τόν Χριστιανισμό τόν ὅποιο ἀνέδειξε ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους του. Ο Βόρις καί οἱ βογιάροι βαπτίσθηκαν ἀπό βυζαντινοῦς ἱεραποστόλους στήν Βουλγαρία τό 864. Ἀνάδοχος τοῦ Βόρι ἔγινε μέ ἔκπροσωπό του ὁ βυζαντινός αὐτοκράτορας Μιχαήλ Γ' (842-867) στόν ὅποιο ἔδωσε τό ὄνομά του. Τό γεγονός τοῦ βαπτίσματος τοῦ Βούλγαρου ἡγεμόνα ὀφείλεται σέ πολιτικές σκοπιμότητες χωρίς νά ἀποκλείονται καί οἱ προσωπικές θρησκευτικές του εὐαισθησίες, ἀφοῦ ὁ Χριστιανισμός εἶχε γίνει γνωστός στή Βουλγαρία ἀπό ἱεραποστολικές δραστηριότητες καί ἄλλων βυζαντινῶν ἱεραποστόλων ἤδη ἀπό τούς χρόνους τῆς εἰκονομαχίας καί πολλοί Βούλγαροι ἔμποροι εἶχαν βαπτισθεῖ Χριστιανοί⁹.

Ὑποστηρίζεται ἀκόμη ὅτι ὁ Βόγορης ἐξαιτίας τῆς ἀφορίας πού ὑπῆρχε στήν πατρίδα του προτίμησε νά ἀποφύγει τή σύγκρουση μέ τό Βυζάντιο καί ἦλθε σέ συνεννόηση, ὥστε νά δεχθεῖ τόν Χριστιανισμό, τόν ὅποιο κήρυσσαν στή Βουλγαρία ἱερεῖς ἀπό τό Βυζάντιο (δέν πρόκειται ἀκόμη γιά τούς ἱεραποστόλους Μεθόδιο καί Κύριλλο)¹⁰.

Ὅμως, ὁ Βόγορης δέν ἔμεινε ἱκανοποιημένος ἀπό τήν στάση τοῦ Βυ-

⁷ Κων. Ἰ. Ἀμάντου, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, τόμ. Α', σ. 428. Πρβλ. Ἀντωνίου-Αἰμίλιου Ταχιάου, *Ἱστορία τῶν Σλαβικῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 10.

⁸ Κων. Ἰ. Ἀμάντου, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, τόμ. Α. σ. 429.

⁹ Βλ. Ἰω. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία Β'*, *Ἀπό τήν Εἰκονομαχία μέχρι τή Μεταρρύθμιση*, Αθήνα, 2002, σ. 60.

¹⁰ Συνέπεια τοῦ βαπτίσματος τοῦ Βόγορη ἦταν ή ἀναγνώριση τῆς Ζαγορᾶς, περιοχή νότια τοῦ Αἴμου δηλ. ἀπό τήν Σιδηρά μέχρι τό Δελβετό, ὡς βουλγαρική. Κων. Ἰ. Ἀμάντου, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, τόμ. Α', σ. 430.

ζαντίου ή από τούς κληρικούς πού απέστάλησαν στην Βουλγαρία και για τόν λόγο αυτό απέστειλε τό 866 σειρά 106 έρωτημάτων στον πάπα, μέ τά όποια ζητούσε διευκρινήσεις επί διαφόρων δογματικών ζητημάτων. Από τίς άπαντήσεις του πάπα, γνωρίζουμε ποιά ήταν τά έρωτήματα πού έτέθησαν από τόν Βόγορη¹¹. Μέ τά έρωτήματα αυτά ό πάπας βρήκε άφορμή νά επέμβη στά έκκλησιαστικά πράγματα τής Βουλγαρίας και έστειλε δύο επισκόπους νά βοηθήσουν τόν Βόγορη. Αυτοί ήταν ό επίσκοπος Ποπουλανίας Παύλος και ό Πόρτο Φορμόζο. Η άποστολή αυτή του παπικού θρόνου υπό άρχιεπίσκοπο έγινε δεκτή μέ ένθουσιασμό από τούς Βούλγαρους. Ο Βόγορης, όμως, επέισθη νά συνδεθεί μέ τό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, προφανώς διότι ό Πατριάρχης Φώτιος καθάίρεσε συνοδικά τόν πάπα Νικόλαο Α, άποδοκίμασε τήν βίαη εισαγωγή των λατινικών έθίμων στην Βουλγαρία και άπέκρουσε τήν διδασκαλία περί τής έκπορεύσεως του Άγίου Πνεύματος «και εκ του Υιού» (filioque)¹². Έτσι στη σύνοδο του 870¹³ άναγνωρίζεται ή βουλγαρική έκκλησία και άποφασίζεται νά άποσταλεί σε αυτή ό άρχιεπίσκοπος Ίωσήφ μέ μερικούς επισκόπους για νά διοικήσουν τή βουλγαρική Έκκλησία, ή όποια χρησιμοποιεί άμέσως τή σλαβική γλώσσα και συμπληρώνει μέ τόν τρόπο αυτό τόν γλωσσικό έκσλαβισμό των Βουλγάρων¹⁴.

Ο Βόγορης βρήκε αντίσταση για τή διάδοση του Χριστιανισμού από τήν άριστοκρατία των βογιάρων, ή όποία παρέμεινε πιστή στις παλαιές θρησκευτικές παραδόσεις. Συνέπεια τούτου ήταν νά μεταχειρισθεί βία. Έννοείται ότι ό έκχριστιανισμός των Βουλγάρων διεδόθη βαθμηδόν μόνο στη Βουλγαρία και ολοκληρώθηκε, όταν ήλθαν εκεί μαθητές του Κυρίλλου και Μεθοδίου από τήν Μοραβία. Τά τελευταία χρόνια τής ζωής του ό Βόγορης έγινε μοναχός, άφου παρεχώρησε τήν βασιλεία του στον γιο του Βλαδίμηρο (888-893) και έπειτα στον Συμεών (893-927). Ως μοναχός ό Βόγορης πέθανε περί τό 907 και είναι ό πρώτος έθνικός άγιος των Βουλγάρων.

2. Η προσωπικότητα του Πατριάρχου Φωτίου

¹¹ Κων. Ί. Άμάντου, *Ίστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τόμ. Α, σ. 430.

¹² Βλ. Ίω. Φειδά, *Έκκλησιαστική Ίστορία Β'*, ως άνωτέρω, σ. 61.

¹³ J.D. Mansi, *Sacrorum Consiliorum Nova et Amblissima Collectio*, vol. 16, Graz, 1960, στ.536.

¹⁴ Κων. Ί. Άμάντου, *Ίστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τόμ. Α, σ. 431.

Ο πατριάρχης Φώτιος υπήρξε μία από τις σπουδαιότερες προσωπικότητες της εποχής του. Είχε ευρεία και πλούσια μόρφωση, διέθετε όξυνον και διπλωματικά χαρίσματα πρώτης τάξεως και ήταν ο πλέον ένδεδειγμένος άρχηγός της Ανατολικής Έκκλησίας κατά την κρίσιμη εκείνη περίοδο και αντίπαλος του πάπα Νικολάου και των κυριαρχικών του αξιώσεων. Όπως ακριβώς ο Νικόλαος έτσι και ο Φώτιος έβλεπε από οικουμενικής πλευράς τό έργο και την αποστολή της Ανατολικής Έκκλησίας, έχοντας την υποστήριξη στις καθοριστικές αυτές αντιλήψεις του τόν ισχυρότερο κοσμικό θρόνο της εποχής¹⁵.

Η προσπάθεια να συνδεθεί τό Βυζάντιο μέ την Μεγάλη Μοραβία παρουσιάσθηκε μέ την μορφή παρακλήσεως πού υπεβλήθη στό Βυζάντιο, προκειμένου να αναληφθεί ή διδασκαλία του Χριστιανισμού στό κράτος του Ροστισλάβου και μάλιστα στή σλαβική γλώσσα. Όπως σημειώνεται στό Βίο Μεθοδίου¹⁶, ο Ροστισλάβος έγραψε στον τότε αυτοκράτορα του Βυζαντίου Μιχαήλ Γ': «Ήλθον προς ήμās πολλοί χριστιανοί διδάσκαλοι εξ'Ιταλίας, εξ'Ελλάδος και εκ Γερμανίας, οί όποιοι μās έδίδαξαν διαφόρως. Άλλ' έμείς οί Σλάβοι είμεθα άπλοϋς λαός και οϋδένα έχομεν δυνάμενον να κατηχήση ήμās εις την αλήθειαν και να έξηγήση εις ήμās την έννοιαν της Γραφής. Διά τουτο, κύριε, άπόστειλον προς ήμās τοιοϋτον άνθρωπον, όστις θα οικοδομήση ήμās εις πāsαν την αλήθειαν».

Άν κάποιος θελήσει να σκιαγραφήσει την προσωπικότητα του Φωτίου θα έντυπωσιασθεί από την πληθώρα των προσόντων, τά όποια όμως δεν τόν όδήγησαν στην κατάληψη κάποιας έπίσημης θέσης διδασκάλου. Τό 858 έγινε πρωτοασηκρίτης, δηλαδή προϊστάμενος της αυτοκρατορικής γραμματείας¹⁷. Ο Φώτιος, όμως, βρισκόταν στό κέντρο ενός πνευματικού όμίλου, πού συνήθιζε να συγκεντρώνεται στό σπίτι του, και μέσα από αυτόν τόν κύκλο κατάφερε να διαπλάσει τό πνευματικό κλίμα της εποχής του. Στο έργο του *Άμφιλόχεια*¹⁸ φαίνεται ότι αποδέχεται την λογική του

¹⁵Ίω. Καραγιαννοπούλου, *Ίστορία του Βυζαντινού κράτους*, τόμ. Β *Ίστορία Μέσης Βυζαντινής περιόδου (565-1081)*, Ανατύπωση Ε', Θεσ/νίκη 1993, σ. 277.

¹⁶βλ. Ίω. Αναστασίου, «Βίος Κωνσταντίνου-Κυρίλλου, Βίος Μεθοδίου (μετάφραση), Βίος Κλήμεντος Άχρίδος», *ΕΕΘΣΠΘ* 12(1968), σ. 153.

¹⁷Μάικλ Άνγκολντ, *ΒΥΖΑΝΤΙΟ*, ή γέφυρα από την Αρχαιότητα στό Μεσαίωνα, Μετάφραση από τά άγγλικά Μαρία Παππά, Άθήνα, 2003, σ. 235.

¹⁸Πρόκειται για άπαντήσεις του Φωτίου σε έρωτήματα του μητροπολίτου Κυζίκου Άμφιλόχιου, σε μορφή σχολίων, πού άφορουν στις *Κατηγορίες* του Άριστοτέλη. Τά περισσότερα από αυτά τά έρωτήματα ήταν θεολογικής φύσεως, όμως μέσω των άπαντήσεών του ό Φώτιος κατεδείκνυε τό εύρος των ένδιαφερόντων του. Χαρακτηριστικό είναι τό από-

Ἄριστοτέλη, ἐπειδὴ δεν ἀποτελοῦσε φανερὴ ἀπειλή γιὰ τὸν Χριστιανισμό. Ἦταν πολὺ σκληρότερος ἔναντι τοῦ Πλάτωνα, παρά το γεγονός ὅτι ο Χριστιανικός πλατωνισμός ὑποστήριξε ὅτι ἡ ἰδανικὴ πολιτεία τοῦ Πλάτωνα καὶ ἡ θεωρία τῶν ιδεῶν ἀντιπροσώπευαν μία σημαντικὴ πρόκληση γιὰ τὴ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία. Ὅλα αὐτὰ ὁ Φῶτιος τὰ κατήγγειλε ὡς ἀσυναρτησιές. Ὁ Φῶτιος ἐπεσήμανε τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτη γιὰ νὰ καταδείξει τι ἀκριβῶς συνέβαινε ὅταν οἱ ἄνθρωποι υἰοθετοῦν ἀδιάκριτα τίς θέσεις τοῦ Πλάτωνα¹⁹. Οἱ ἔναντιον τοῦ παγανισμοῦ ἀπόψεις τοῦ Φωτίου παρουσιάζονται μέσα ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ ἐκφωνηθέντος λόγου γιὰ τὴ Γέννηση τῆς Παναγίας. Σ' αὐτὸν γελοιοποιεῖ ὄσους χλευάζουν τὸ θαῦμα πού συνετελέσθη κατὰ τὴ γέννηση τῆς Παρθένου, ἐνῶ μέ μεγάλη εὐχαρίστηση ἀποδέχονται παγανιστικούς μύθους καὶ μεταμορφώσεις. Αὐτό πού ἤθελε ὁ Φῶτιος νὰ ἐπισημάνει εἶναι ὅτι ἡ κλασικὴ παιδεία ἀποτελοῦσε ἐφόδιο καὶ ἦταν ἀρωγὸς στὴν ἀντιμετώπιση τῶν πνευματικῶν δυσκολιῶν πού ἐκπροσωποῦσε ὁ Χριστιανισμός²⁰, χωρὶς βεβαίως νὰ γίνονται ἀποδεκτές καὶ οἱ περὶ τοῦ θεοῦ ἀντιλήψεις τῆς²¹.

Ὁ Μ. Φῶτιος δὲν συμφωνεῖ, ὅπως εἴπαμε, μέ τὴν πολιτικὴ θεωρία τοῦ Πλάτωνα, κατὰ τὴν ὁποία λαμβάνεται ὡς πρότυπον τῆς ιδεώδους πολιτείας ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ καὶ ἡ ἀνθρώπινη φυσικὴ τάξη, μέ ἀποτέλεσμα νὰ συνδέει τὴν κυβερνητικὴ ἐξουσία (Πλάτωνος *Πολιτεία* 488b) μέ τὸ λογιστικὸ τοῦ ἀνθρώπου (Πλάτωνος *Πολιτεία* 439d). Ἐπιπλέον ὁμως ἀπορρίπτει κάθε θεολογικὴ-μεταφυσικὴ προοπτικὴ τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος καὶ τὴν ἀντικαθιστᾷ μέ τὴν χριστιανικὴν περὶ τριαδικῆς θεότητος διδασκαλία. Ὅλα αὐτὰ ἀπηχοῦνται καὶ στὴν πολιτικὴν του σκέψη.

Πράγματι κατὰ τὸν Μ. Φῶτιο ὁ φορέας τῆς πολιτειακῆς ἐξουσίας ἐκπροσωπεῖ στὸν κόσμον «τὴν τριαδικὴν δεσποτεία», ἡ ὁποία συνέχεται ὑπὸ τῆς μοναρχίας τοῦ Πατρὸς καὶ νοεῖται κατὰ τὸ ὀρθόδοξο δόγμα ξένη

σπασμα σχολίου πού ἀφορᾷ στὸ χωρίο τῆς Καινῆς Διαθήκης «πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν» (Ἰω. 20, 17) τὸ ὁποῖο ὅπως ἀναφέρει ὁ Φῶτιος δηλώνει τὴν «διαστολή» καὶ τὴν «διάσταση τῶν συλλαβῶν, τῶ συνδέσμῳ τῆς τῶν πραγμάτων διαφορᾶς καὶ ἐτερότητας ἐπιτρανουμένης. τῶ μὲν γὰρ ἰδιάζοντι τὴν φύσιν ἔδειξεν, τῶ δὲ κοινῶ τὴν χάριν ἐμήνυσεν...», βλ. «Ἐπιστολὴ 137, 65-70», *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*, Akademie Wissenschaften der DDR Zentralinstitut für alte Geschichte und Archäologie Teubner Verlagsgesellschaft, 1985.

¹⁹ Μάικλ Ἄνγκολντ, *BYZANTIO*, σ. 235.

²⁰ Ὁπ. παρ., σ. 236.

²¹ Βλ. Ἰω. Φειδᾶ, *Βυζάντιο -βίος- θεσμοί- κοινωνία- ἐκκλησία- παιδεία- τέχνη Δ' ἐκδοση*, Ἀθήναι, 1997, σ. 336-337.

πρός κάθε αντίληψη περί δυναστικής και απόλυτης εξουσίας του επάνω στά άλλα θεία πρόσωπα²². Ο χριστιανός αυτοκράτορας δέν θεωρείται ως απόλυτος μονάρχης, αλλά ως έντολοδόχος τής «τριαδικής δεσποτείας», υπεύθυνος ρυθμιστής τών ένδοπολιτειακών σχέσεων χάριν τής εϋνομίας, ασφάλειας και εϋημερίας τών υπηκόων του.

Οί αντίληψεις αυτές έντός του κλίματος τής έντονης έκκλησιαστικής συνειδήσεως τών βυζαντινών διαμόρφωσαν ιδιαίτερη πολιτική θεολογία, τής όποίας οί πολιτικές θέσεις διατυπώνονται από τόν Μ. Φώτιο κατά τήν προσωπική θεώρηση του ιδεώδους του ανωτάτου βυζαντινού άρχοντος²³.

Ο ιερός πατήρ άκολουθεϊ μία μεθοδολογική όμοιογένεια ως προς τή χρήση τών όρων που έκφράζουν τήν πολιτειακή εξουσία. Έτσι στον όρο «αυτοκράτωρ» που έκφράζει τόν βυζαντινό ανώτατο πολιτειακό άρχοντα άποδίδει τήν έννοια που εξέφραζε ο όρος «βασιλιάς του αρχαίου Ίσραήλ» λόγω και τής όμοιότητάς του προς τό γεγονός του θρησκευτικού χρίσματος²⁴. Δέν πρέπει νά λησμονούμε τό γεγονός ότι ο βασιλιάς στο αρχαίο Ίσραήλ έθεωρείτο ότι ήταν έκλεκτός, δηλ. έκλεγμένος από τόν Θεό, γι' αυτό άλλωστε στο αρχαίο Ίσραήλ υπήρχε ή φράση «χρίειν βασιλέα» και όχι «καθιστάνειν βασιλέα»²⁵.

Ο Φώτιος σέ αντίθεση προς τόν χρησιμοποιούμενο όρο «αυτοκράτωρ», γιά τόν βυζαντινό μονάρχη, χρησιμοποιούσε τούς όρους «βασιλεύς» ή «άρχων», κυρίως γιά τόν Μιχαήλ τής Βουλγαρίας έπιθυμώντας προφανώς νά καταστήσει σ' αυτόν σαφές τήν διαφορά προς τόν βυζαντινό ανώτατο άρχοντα και νά καταστείλει τίς φιλοδοξίες γιά τή δημιουργία βουλγαρικού πατριαρχείου και άντιστοίχως βουλγαρικής αυτοκρατορίας²⁶.

Η άποστολή στους Σλάβους και Βουλγάρους είχε ιδιαίτερη σημασία, διότι πρέπει νά σημειωθεί ότι οί λαοί αυτοί βρίσκονταν σέ ένα σχετικά χαμηλό επίπεδο κοινωνικής και πνευματικής ανάπτυξης και οί κατακτήσεις και οί έγκαταστάσεις τους ξερρίζωσαν σέ μεγάλο βαθμό τόν πολιτισμό, τήν κοινωνική δομή, και τίς γλώσσες που κυριαρχούσαν προηγουμένως σέ αυτόν τόν χώρο²⁷. Κατά τόν 7ο αι. ο Χριστιανισμός και ο έλληνορω-

²² Β. Γιούλτση, *Θεολογία και διαπροσωπικαί σχέσεις κατά τόν Μ. Φώτιο*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 132.

²³ *Όπ. παρ.*, σ. 133, ύποσ. 1.

²⁴ *Όπ. παρ.*, σ. 133.

²⁵ W. Zimmerli, *Έπίτομη Θεολογία τής Παλαιάς Διαθήκης*, μεταφρ. Β. Στογιάννος, εκδ. «Άρτος Ζωής», Αθήνα 2001, σ. 106 κ. έξ.

²⁶ Β. Γιούλτση, *Θεολογία και διαπροσωπικαί σχέσεις κατά τόν Μ. Φώτιο*, σ. 133.

²⁷ Σπ. Βρυώνη, *Η καθ' ήμās Ανατολή, Η πνευματική παράδοση του Μεσαιωνικού Έλλη-*

μαϊκός πολιτισμός είχαν σχεδόν έκλειψει από τις βόρειες και τις νότιες περιοχές της Βαλκανικής χερσονήσου, ενώ τη θέση των προηγούμενων κατοίκων της κατέλαβαν λαοί χωρίς αλφάβητο, που πρέσβευαν τις παγανιστικές αντιλήψεις περί θρησκείας και παρουσίαζαν άκεφαλη πολιτειακή οργάνωση. Τόν 9^ο αϊ. οι ήγεμόνες των λαών αυτών βρέθηκαν υπό την πολιτική, κοινωνική και πνευματική ακτινοβολία της Κων/πόλεως και της Θεσσαλονίκης και γι' αυτό συνειδητοποιήσαν την ανάγκη να υιοθετήσουν πίο έξελιγμένους θεσμούς.

3. Η προσωπικότητα και τό έργο των αδελφών και ιεραποστόλων Κυρίλλου και Μεθοδίου.

Τό Βυζάντιο διακρίθηκε όχι μόνο για τις πολιτικές και στρατιωτικές προσωπικότητες, αλλά και για τις λόγιες μορφές που ανέδειξε. Κατά τούς χρόνους του Μιχαήλ του Γ' ακμάζουν οι δύο Θεσσαλονικείς αδελφοί, ο Κωνσταντίνος ο φιλόσοφος που μετονομάστηκε, ως μοναχός, Κύριλλος και ο αδελφός του, γνωστός μόνο μέ τό μοναχικό του όνομα Μεθόδιος. Αυτοί ήταν γιοί του Λέοντος του δρουγγαρίου και σπούδασαν κοντά στον Λέοντα τόν μαθηματικό ή φιλόσοφο. Πολύ νωρίς διακρίθηκαν και κατέλαβαν ανώτερες θέσεις: ο Κωνσταντίνος έγινε καθηγητής στην Κωνσταντινούπολη και όταν φονεύθηκε ο προστάτης του Θεόκτιστος, κατέφυγε στον Όλυμπο της Βιθυνίας, όπου μόναζε ο αδελφός του Μεθόδιος. Ήδη, όμως, από τό 851 είχε σταλεί από τόν πατριάρχη Φώτιο ως πρεσβευτής στην αυλή του Χαλίφη Μουταβακήλ²⁸.

4. Η αποστολή στους Χαζάρους.

Η αποστολή των αδελφών στους Σλάβους δέν ήταν ή πρώτη που αναλάμβαναν. Είχε προηγηθεί ή αποστολή τους στους Χαζάρους Τούρκους της Κριμαίας στους όποιους είχε διαθοδεί ο Ίουδαϊσμός²⁹. Οί Χαζα-

νισμού στον Σλαβικό και τόν Ίσλαμικό κόσμο, μετάφραση Λία Γκιόκα, Θεσ/νίκη, 1995, σ. 102.

²⁸ Κων. Άμάντου, *Ίστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τομ. 1^{ος}, σ. 431. Πρβλ. π. Β. Καλλιак-μάνη, «Ποιμαντική μεθοδολογία των Άγιων Κυρίλλου και Μεθοδίου», *ΒΕΛΛΑ Έπιστημονική Έπετηρίδα*, 7^{ος} τομ. τεύχ. Α, Βελλά Ίωαννίνων 2013-15, σ. 211.

²⁹ Οί Χαζάροι διατηρούσαν γενικά καλές σχέσεις με το Βυζάντιο. Δύο πριγκίπισσες των Χαζάρων έγιναν χριστιανές και σύζυγοι βυζαντινών αυτοκρατόρων: ή Θεοδώρα σύζυγος του Ίουστινιανού του Β' και ή Ειρήνη σύζυγος του Κωνσταντίνου του Ε' Επίσης, ή διατήρηση της ελληνικής πόλεως της Χερσώνος στην Κριμαία αποδεικνύει τις καλές σχέσεις

ροι κατοικοῦσαν στή νότια Ρωσία κοντά στήν Ἀζοφική Θάλασσα καί ἡ ἀποστολή σέ αὐτούς πραγματοποιήθηκε τό 860 καί ἐπέδρασε στόν μετέπειτα ἐκχριστιανισμό τῶν Ρώσων³⁰. Ἡ ἀποστολή ἐγινε πάλι ἀπό τόν πατριάρχη Φώτιο, ὅταν αὐτός θέλησε νά συνάψει πολιτικές σχέσεις μέ τούς Χαζάρους προς χάριν τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας. Ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ Φώτιος χαρακτηριζόταν ἀπό ἀντιουδαϊκά φρονήματα καί οἱ διώξεις κατά τῶν Ἑβραίων θά ἀποτελοῦσαν χαρακτηριστικό τῆς δεύτερης περιόδου τῆς πατριαρχείας του³¹. Κατά τήν ἐκτίμηση μας δέν ἀντιπαρετάχθη στούς Ἑβραίους, ἀπλῶς ἐπιτελοῦσε τό ἱεραποστολικό του καθῆκον στούς Χαζάρους.

Ἡ ἀποστολή τῶν ἀδελφῶν στή Χαζαρία, ἰδιαιτέρως τοῦ Κυρίλλου (Κωνσταντίνου) δέν ἦταν τυχαία, καθὼς ὁ ἴδιος ἐτύγχανε γνώστης τοῦ ἰσλαμικοῦ καί ἰουδαϊκοῦ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος. Σέ αὐτή τήν ἀποστολή ἀναμενόταν νά λειτουργήσῃ ὡς χριστιανός ἀπολογητής ἔναντι τῶν ἰουδαϊκῶν ἀντιλήψεων στόν κόσμον τῶν Χαζάρων³². Σημειωτέον ὅτι ἡ ἀντιπαράθεση τῶν χριστιανικῶν θέσεων ἔναντι τῶν ἰουδαϊκῶν, ὅπως ἀναπτύχθηκαν ἀπό τόν Κύριλλο, παρουσιάζονται ἐκτενέστερα στό Βίο του³³. Τό ἔργο αὐτό πληροφορεῖ γιά τήν ἀπόκρουση τῶν μουσουλμανικῶν ἐπιχειρημάτων πού ἀφοροῦσαν στήν ἀπόρριψη τοῦ δόγματος τῆς Ἁγ. Τριάδος, κάνοντας χρήση χωρίων τῆς Ἁγ. Γραφῆς. Ὅμως ὁ Κύριλλος μέ θεολογικά ἐπιχειρήματα καί μέ ἀναφορές ἀπό τό Κοράνιο πού κάνει λόγο γιά τήν ἀποστολή τοῦ πνεύματος σέ μία παρθένο ὥστε νά γεννήσῃ³⁴ ἀντιμετώπισε μέ ἐπιτυχία τίς κατηγορίες γιά τό δόγμα τῆς Ἁγίας Τριάδος³⁵.

5) Ἡ ἀποστολή στούς Σλάβους.

Ἡ ἀποστολή τῶν δύο ἀδελφῶν στούς Σλάβους πραγματοποιήθηκε

Χαζάρων καί Βυζαντίου. Βλ. Κων. Ἀμάντου, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, τομ. 1^{ος}, σ. 431, ὑποσ. 1. Ἐπ αὐτοῦ πρβλ. Βλ. Ἰω. Φειδά, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία Β'*, Ἀθήναι 2002, σ. 47-48.

³⁰ Β. Στεφανίδου, (Ἀρχμ.) *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, Ἀθήναι 1978, σ. 402 καί 406.

³¹ Μάϊκλ Ἄνγκολντ, *Βυζάντιο*, σ. 241.

³² Βλ. Α. Αρ. Vlasto, *The Entry of the Slavs into Christendom. An Introduction to the Medieval History of the Slavs*, Cambridge, 1970, σ. 35.

³³ Βλ. Fr. Dvornik, *Les Legendes de Constantine et de Methode vues de Byzance*, Prague 1933.

³⁴ *The Koran*, Penguin Classics, 2003, Σούρα 19,17.

³⁵ π. Β. Καλλιακμάνη, «Ποιμαντική μεθοδολογία τῶν Ἁγίων Κυρίλλου καί Μεθοδίου», σ. 211.

περί τό 863. Άπεστάλησαν αρχικῶς στήν περιοχή τῆς Μοραβίας καί ἐπειδή πιθανότατα γνώριζαν τήν σλαβική γλῶσσα, μπόρεσαν νά ἐκμάθουν καί τήν σλαβική διάλεκτο τῆς Μοραβίας καί νά διδάξουν ἐκεῖ στή γλῶσσα τοῦ τόπου.

Ὁ Κύριλλος ἔλαβε τήν ἐντολή νά διοργανώσει τήν ἱεραποστολή στή Μοραβία. Γιά τό σκοπό αὐτό συναντήθηκε μέ τόν Μεθόδιο καί τούς συνεργάτες του καί ἄρχισαν τή φιλολογική προετοιμασία τοῦ ἔργου. Αὐτή συνίστατο σέ δύο κυρίως πράγματα: πρῶτα τελειοποιήθηκαν καί ἀναθεωρήθηκαν οἱ ἤδη ὑπάρχουσες μεταφράσεις τῶν Εὐαγγελίων καί τῶν λειτουργικῶν κειμένων καί δεύτερον δημιουργήθηκε νέο ἀλφάβητο, σλαβικό, μέ τό ὁποῖο ἐγράφησαν τά κείμενα αὐτά. Τό μέχρι τότε ἰσχύον ἀλφάβητο, πού δημιουργήθηκε ἐπί αὐτοκράτορος Θεοφίλου, ἐπί τοῦ ὁποῖου εἶχαν ἐπιφέρει διορθώσεις οἱ δύο ἀδελφοί, ἀνήκε στήν ἐποχή τῆς εἰκονομαχίας, καί ἐνδεχόμενη χρήση αὐτοῦ στή Μοραβία θά μπορούσε νά προκαλέσει τίς ἰσχυρές ἀντιδράσεις τῆς Ρώμης, ἡ ὁποία ἀντιτίθετο στήν εἰκονομαχία. Οἱ δύο ἀδελφοί ἐφηῦραν τό νέο ἀλφάβητο, τό γλαγολιτικό, τό ὁποῖο στό σύνολό του δεν εἶχε καμία ὁμοιότητα μέ τά τότε γνωστά ἀλφάβητα τῶν ἄλλων γλωσσῶν. Περί τῆς προελεύσεως τῶν γραμμάτων τοῦ γλαγολιτικοῦ ἀλφαβήτου ἔχουν διατυπωθεῖ πάρα πολλές θεωρίες, πιθανότερη δέ εἶναι αὐτή πού δέχεται ὅτι αὐτά προήλθαν ἀπό βυζαντινά ἀστρονομικά, ἱατρικά καί μαγικά σύμβολα³⁶.

Ἐκτός ἀπό τή γραφή καί τίς μεταφράσεις, ὁ Κύριλλος καί ὁ Μεθόδιος ἀντιμετώπισαν τό βαρύτατο ἔργο τῆς δημιουργίας τῆς γλῶσσας, δηλαδή τῆς δημιουργίας συνθέτων λέξεων καί ἀφηρημένων οὐσιαστικῶν, ἀποδίδοντας ἔννοιες, γιά τίς ὁποῖες τό σλαβικό λεξιλόγιο δέν διέθετε ἀντίστοιχες λέξεις. Μέ τόν τρόπο αὐτό ὁ Κύριλλος καί ὁ Μεθόδιος δέν δημιούργησαν ἀπλῶς ἓνα σλαβικό ἀλφάβητο, ἀλλά δημιούργησαν καί τήν πρώτη λογοτεχνική γλῶσσα τῶν Σλάβων καί σέ αὐτό συνίσταται τό μεγαλεῖο τοῦ ἔργου τους³⁷.

Ὁ Κύριλλος καί ὁ Μεθόδιος ἦλθαν στήν Μοραβία τήν ἐποχή πού ἡ χώρα γνώριζε ἀνάπτυξη καί ἀνθηση τοῦ κρατικοῦ βίου. Οἱ τελευταῖες ἀρχαιολογικές ἔρευνες στήν Τσεχοσλοβακία ἀποκάλυψαν, ὅτι ἡ ἐκεῖ παρουσία τῶν δύο ἀδελφῶν συμπίπτει μέ περίοδο κατά τήν ὁποία εἶχε συμπερασθεῖ σπουδαία πολιτιστική καί ἐκκλησιαστική ἀνάπτυξη. Σήμερα

³⁶ Ἀντωνίου-Αἰμιλίου Ταχιάου, *Ἱστορία τῶν Σλαβικῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 11-12.

³⁷ *Ὁπ. παρ.*, σ. 12.

γίνεται εύρέως αποδεκτό ότι οι δύο αδελφοί, και ιδιαίτέρως ο Μεθόδιος, συνέβαλλαν τά μέγιστα στην άκμή τής περιοχής. Η έφεύρεση του σλαβικού άλφαβήτου έγινε άφορμή για τήν παρουσία τής πρώτης άγιογραφικής σλαβικής γραμματείας³⁸. Σέ αυτούς όφείλονται οι βάσεις τής δημιουργίας άγιογραφικής θεολογικής και γενικότερης πνευματικής όρολογίας, άφου οι ίδιοι βασίσθηκαν στα πρότυπα τής πλουσιώτερης έλληνικής γλώσσας και προσέφεραν στοιχεία στη σλαβική γλώσσα, τέτοια ώστε να τήν καταστήσουν λογοτεχνική. Στη σλαβική γλώσσα των Κυρίλλου και Μεθοδίου βασίσθηκαν και οι νεώτερες σλαβικές γλώσσες. Οι δύο αδελφοί κατέστησαν τήν σλαβική από γλώσσα πού άπλώς χρησιμοποιείτο στα πλαίσια των όριών ενός πτωχού λεξιλογίου μέ όρους τής άγροτικής και στρατιωτικής ζωής, γλώσσα του γραπτού λόγου, πλούσια σε λεξιλόγιο, λεπτή στην έκφραση και συγκεκριμένη ως προς τις έννοιες. Σέ αυτό έγκείται ή προσφορά τους όχι μόνο προς τήν περιοχή τής Μοραβίας, αλλά και προς όλοκληρο τον σλαβικό κόσμο, προσφορά τής όποιας τά άγαθά άποτελέσματα διακρίνονται μέχρι σήμερα. Ός προς τήν Μοραβία³⁹ υπήρξαν οι φορείς του έλληνικού βυζαντινού πνεύματος και οι κήρυκες τής αυτοτέλειας τής σλαβικής γλώσσας. Όργάνωσαν τήν Έκκλησία τής Μοραβίας βάση βυζαντινών προτύπων τής εκκλησιαστικής ζωής και τής παρείχαν όλες τις προϋποθέσεις για να έξελιχθεί σε μία αυτοκέφαλη έθνική Έκκλησία. Τήν έξέλιξη προς αυτή τήν κατεύθυνση τήν άνέκοψε ή μισαλλοδοξία του γερμανικού κλήρου.

Άφου έξελίχθηκε η γλαγολιτική γραφή στη λεγόμενη κυρίλλειο, δημιουργήθηκε άκμαία σλαβική φιλολογία και μεταφράστηκαν από τήν έλληνική τό Ευάγγελιο και τά άναγκαία λειτουργικά βιβλία, μεταξύ των όποιων και τό Ψαλτήριο⁴⁰.

Η γραπτή σλαβονική γλώσσα έμφανίσθηκε κατά τον 9^ο αι. μ. Χ., όταν οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος έκαναν τις πρώτες τους μεταφράσεις στη Σλαβονική και έτσι έθεσαν τά θεμέλια τής Σλαβονικής λειτουργίας και γραμματείας. Τό άρχαιότερο σλαβονικό χειρόγραφο του Άποστόλου (δηλ. τό άποστολικό άνάγνωσμα) χρονολογείται περι τά τέλη του 11^{ου} αι. Επίσης υπάρχουν πέντε χειρόγραφα του 12ου αι. ενώ όλα τά υπόλοιπα χειρό-

³⁸Όπ. παρ., σ, 26

³⁹Όπ. παρ., σ. 27.

⁴⁰Κων. Άμάντου, *Ίστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τομ. 1^{ος}, σ. 432. Πρβλ. Βλ. Ίω. Φειδά, «Κυρίλλος και Μεθόδιος», *Θ.Η.Ε.*, Άθήνα 1966, τομ.7^{ος}, στ. 1179.

γραφα ανήκουν σέ μεταγενέστερη εποχή⁴¹.

Μεταξύ του 4^{ου} και 6^{ου} αι. ή χριστιανική εκκλησία του Βυζαντίου παρήγαγε μιά σειρά λειτουργικών βιβλίων, συμπεριλαμβανομένων κυρίως κειμένων της Άγίας Γραφής. Ύπῆρχαν πλήρη Εὐαγγελικά Λεξιονάρια⁴² αλλά και αποσπάσματα αὐτῶν, καθώς και πλήρη Ἀποστολικά Λεξιονάρια και αποσπάσματα αὐτῶν. Ένα πλήρες Λεξιονάριο (ή εβδομαδιαῖο Λεξιονάριο) περιείχε περικοπές για τίς λειτουργίες ὅλου του ἔτους, ἐνῶ ἕνα αποσπασματικό Λεξιονάριο κάλυπτε ὅλες τίς λειτουργίες τῆς περιόδου τῆς Πεντηκοστῆς και μόνον τῶν Σαββάτων και τῶν Κυριακῶν του ὑπολοίπου χρόνου. Πλήρη Λεξιονάρια χρησιμοποιούνταν κυρίως για τήν μοναστική λειτουργική ζωή. Τό συνεχές κείμενο του Ἀποστόλου χρησιμοποιήθηκε κατά τή διάρκεια τῶν πέντε πρώτων ἐτῶν τῆς Σλαβονικῆς γραμματείας, ὡστόσο πρῖν τό 13^ο αι. εἶχε τεθεῖ ἐκτός λειτουργικῆς χρήσης. Θά πρέπει πάλι νά ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι ή ἀτομική ἀνάγνωση τῆς Ἁγίας Γραφῆς δέν ἀνῆκε στίς προτεραιότητες τῆς Σλαβικῆς θρησκευτικῆς ζωῆς⁴³.

Οἱ Ἅγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος εἰσήγαγαν τή Σλαβονική λειτουργία στήν αὐλή του Μοραβου πρίγκηπα Ροστισλάβ, και ἔτσι ἐξηγεῖται ὁ αποσπασματικός τύπος τῶν Λεξιοναρίων ὁ ὁποῖος διαδόθηκε πρῶτα ἀνάμεσα στους Σλάβους. Για παράδειγμα ή χρήση τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς του Ἄπ. Παύλου χρησιμοποιήθηκε ὡς ἀποστολικό ἀνάγνωσμα στήν αποσπασματική τῆς μορφῆ⁴⁴.

Ἀπό τά μέσα του 10^{ου} αι. ἐγκαταλείφθηκε στή Βουλγαρία τό γλωσσολογικό ἀλφάβητο, πού εἶχε ἐπινοηθεῖ ἀπό τόν Κύριλλο, εἰδικά για τήν

⁴¹ Anatoly A. Alexeev, «The Epistle to the Galatians in the Old Slavonic Christian Literature», στό: *Η πρὸς Γαλάτας ἐπιστολή του Ἄπ. Παύλου, Προβλήματα μεταφραστικά, φιλολογικά, ἱστορικά, ἐρμηνευτικά, θεολογικά*, Εἰσηγήσεις Ἡ' Συνάξεως Ὁρθοδόξων Βιβλικῶν Θεολόγων, Μεσημβρία Βουλγαρίας 10-14 Σεπτεμβρίου 1995, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 41-46, ἐδῶ 41.

⁴² Τά χειρόγραφα ὡς πρὸς τό περιεχόμενό τους μπορεῖ νά περιέχουν τά βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης ὡς συνεχές κείμενο, ή νά περιέχουν τίς εὐαγγελικές και ἀποστολικές περικοπές πού ἀναγινώσκονται στήν Ἐκκλησία. Στή δεύτερη περίπτωση αὐτά ὀνομάζονται *ἐκλογάδια, εὐαγγελιστάρια ή λεξιονάρια* ἀπό τήν λατινική λέξη *lectio* πού σημαίνει ἀνάγνωσμα, βλ. Γ. Ἄντ. Γαλίτη, «Ἡ χειρόγραφη παράδοση του κειμένου τῆς Καινῆς Διαθήκης», *Θεολογία*, τομ. 85, τευχ. 4^ο, Ἀθήνα 2014, σ. 13.

⁴³ Anatoly A. Alexeev, *Ὅπ. παρ.*, σ.41.

⁴⁴ Παραδείγματος χάριν χρησιμοποιούνταν τά ἀκόλουθα ἀποσπάσματα: Γαλ. 1, 11-19 ή ἀπολογία του Παύλου ὡς ἀνάγνωσμα τῆς 20^{ης} Κυριακῆς του ἔτους, τό 6:11-18 ή νέα δημιουργία, ὡς ἀνάγνωσμα τῆς 22^{ης} Κυριακῆς του ἔτους, ή τό 5:22-6:2, ή ἐν πνεύματι ζωή ὡς ἀνάγνωσμα του 26^{ου} Σαββάτου του ἔτους.

ἀποστολή στη Μοραβία και παραχώρησε τή θέση του σε μία νέα γραφή πού βασίσθηκε στη Βυζαντινή μεγαλογράμματη γραφή και ονομάσθηκε «κυριλλική», προς τιμήν του Κυρίλλου. Ἡ «κυριλλική» αὐτή γραφή εἶναι και σήμερα σέ χρήση ἀπό τούς Ρώσους, Βουλγάρους και τούς ὀρθόδοξους λαούς τῆς Γιουγκοσλαβίας⁴⁵.

6) Κατηχητική μέθοδος και περιεχόμενο διδασκαλίας.

α) Ἡ χρήση τοῦ Ψαλτηρίου

Στό σημείο αὐτό πρέπει νά ἐπισημανθεῖ τό γεγονός, ὅτι τό Ψαλτήριο ἀποτελοῦσε τό βασικό ἐγχειρίδιο γιά τήν στοιχειώδη ἐκπαίδευση τῶν κληρικῶν και τῶν μοναχῶν, τό ὅποιο συνήθως ἀποστήθιζαν. Ἀποσπάσματα τοῦ Ψαλτηρίου διαβάζονταν κατά τή διάρκεια τῆς Θ. Λειτουργίας μέ τή μορφή ἀντιφώνησης μεταξύ τοῦ διακόνου και τοῦ χοροῦ τῶν ψαλτῶν⁴⁶. Ἡ χρήση τοῦ Ψαλτηρίου ἐξυπηρετοῦσε και ἕναν ἄλλο στόχο: τήν στάση τῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τῶν εἰκόνων. Γιά τόν λόγο αὐτό μετά τήν Εἰκονομαχία κυκλοφόρησε στήν Κωνσταντινούπολη μία εἰδική ἐκδοση τοῦ Ψαλτηρίου μέ μικρογραφίες στά περιθώρια (πιθανῶς τό 843-847 ἢ τό 857-865). Τό παλαιότερο ἀντίγραφο αὐτῆς τῆς ἐκδόσεως εἶναι τῆς Μονῆς Παντοκράτορος τοῦ Ἁγ. Ὁρους κωδ. 61. Τά θέματα σχετίζονται μέ τήν εἰκονομαχική ἔριδα ἢ παρουσιάζουν τή σύνδεση τῆς θεολογίας τῆς Παλαιᾶς μέ τήν Καινή Διαθήκη. Τό δεύτερο εἶναι τό Ψαλτήριο τῆς Μονῆς τοῦ Χλουντώφ⁴⁷ και τό τρίτο τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Παρισιοῦ ἀρ. 20.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἀσχολήθηκε ἐπίσης μέ τή μετάφραση τοῦ Προλόγου τοῦ κατά Ἰωάννην Εὐαγγελίου (Ιω. 1,1-18) προβάλλοντας τή σύνδεση τῆς δημιουργίας τοῦ σύμπαντος κόσμου, ἔννοια πού ἀπαντᾶ στό βιβλίο τῆς Γενέσεως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, μέ τήν διά Λόγου δημιουργία τοῦ κόσμου, πού ἐξαιρεῖ ὁ Εὐαγγελιστής Ἰωάννης στήν Καινή Διαθήκη⁴⁸.

⁴⁵ Ἀντωνίου-Αἰμιλίου Ταχιάου, *Ἱστορία τῶν Σλαβικῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν*, σ. 28.

⁴⁶ <http://eclass.uth.gr/eclass/modules/document/file.php/glorbyz.psalterns>

⁴⁷ Πρόκειται γιά τήν κοινοβιακή μονή τοῦ Χλουντώφ στή Μόσχα, βλ. Κ. Corrigan. *Visual Polemics in the ninth-century Byzantine Psalters*, Cambridge 1992.

⁴⁸ Βλ. Α. Αρ. Vlasto, *The Entry of the Slavs into Christendom*, σ. 35.

β) Θεολογία τῶν ἱερῶν εἰκόνων στό κήρυγμά τους.

Μέσω τῆς θεολογίας τῶν ἱερῶν εἰκόνων προβλήθηκε ἡ ἀκτινοβολία τοῦ θείου ἐπί τῶν δημιουργημάτων καί ἔγινε ἀπόλυτα σαφής ἡ ἐπίλυση τοῦ δογματικοῦ ζητήματος τῆς ἐνώσεως τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων. Τόσο ἡ θεολογική ὅσο καί ἡ παιδαγωγική ἐρμηνεία τῶν ἱερῶν εἰκόνων εὐνόησαν τήν πλήρη σύνδεσή τους μέ τή χριστιανική εὐσέβεια, παρά τήν πολεμική τῶν αἰρετικῶν Παυλικιανῶν, ὅπως καί τῶν Ἰουδαίων καί Ἀράβων, τῶν ὁποίων οἱ θρησκεῖες εἶναι ἀνεικονικές. Δέν εἶναι τυχαῖο τό γεγονός ὅτι ἡ ἔριδα τῆς εἰκονομαχίας βρῆκε πρόσφορο ἔδαφος στίς ἀνατολικές ἐπαρχίες τῆς Μ. Ἀσίας, ὅπου εἶχαν βρεῖ εὐνοϊκό ἔδαφος αἰρετικές τάσεις, ὅπως ὁ Ἀρειανισμός, Μονοφυσιτισμός, Νεστοριανισμός κ.α. Οἱ Παυλικιανοί εἶχαν διασκορπισθεῖ ἀπό τήν Ἀρμενία μέχρι τήν Ἀλβανία τοῦ Καυκάσου καί ὄχι μόνο δέν ἀπέκρυπταν τίς εἰκονομαχικές τους ιδέες, ἀλλά ἐπεδίωκαν καί δημόσιες συζητήσεις. Ἄν καί δέν ἦταν κατ' ἐξοχήν εἰκονομάχοι, ὅπως δὴποτε ἀρνοῦνταν τήν τιμή τῶν ἱερῶν εἰκόνων καί τῶν ἁγίων⁴⁹ καί ἀντ' αὐτῶν, πρέσβευαν ὅτι ἔπρεπε νά τιμᾶται τό Εὐαγγέλιο πού περιέχει τούς λόγους τοῦ Χριστοῦ⁵⁰. Γιά τό λόγο αὐτό, οἱ Ἕλληνες ἱεραπόστολοι ἐνίσχυσαν τή βυζαντική ἀντι-εἰκονομαχική παράδοση κατά τήν ὁποία ἀγιογραφικά κείμενα τά κοσμοῦσαν μέ εἰκόνες σέ μικρογραφίες⁵¹.

γ) Ἡ Μέλλουσα Κρίση

Ἄλλο σημεῖο τοῦ κηρύγματος τῶν ἀδελφῶν φαίνεται ὅτι ἀποτελέσε ἡ

⁴⁹ Βλ. Ἰω. Φειδά, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία Α΄*, *Ἀπό τήν Εἰκονομαχία μέχρι τή Μεταρρύθμιση*, Ἀθήνα 2002, σ. 770.

⁵⁰ «Παυλικιανοί», *Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία*, τομ. 10^α, Ἀθήνα 1966, στ. 167. Ἡ αἴρεση τῶν Παυλικιανῶν εἶχε διαρκικο-γνωστικό χαρακτήρα. Τό ὄνομά τους δόθηκε ἡ γιά κάποιον ὑποτιθέμενο σύνδεσμο μέ τίς κακοδοξίες τοῦ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως ἡ ἀπό κάποιον Παῦλο ἀπό τήν Ἀρμενία πού ἀνήκε στούς πρώτους ἡγέτες τους. Ἡ θεμελιώδης διδασκαλία τους βασιζόταν στήν σαφή διάκριση μεταξύ ἐνός Δημιουργοῦ καί Κυρίου τοῦ κόσμου καί ἐνός ἐπουρανοῦ Θεοῦ, δημιουργοῦ τῶν πνευμάτων. Ἀρνοῦνταν μέ αὐτόν τόν τρόπο τήν Ἐνανθρώπηση τοῦ Θεοῦ Λόγου. Κατ' αὐτούς ὁ Χριστός ἦταν ἕνας ἄγγελος τοῦ Θεοῦ, πού ἀπεστάλη στόν κόσμο. Ἀπέρριπταν τήν Π. Διαθήκη, τά Μυστήρια ὅπως καί τήν ἐκκλησιαστική ἱεραρχία καί τόν μοναχισμό. Βλ. ἐπίσης, Ἰω. Ε. Ἀναστασίου, *Οἱ Παυλικιανοί*, Θεσσαλονίκη 1962.

⁵¹ Ἐπ' αὐτοῦ, πρβλ. Θ. Προβατάκη, «Οἱ περί εἰκόνων ιδέες τῶν φωτιστῶν τῶν Σλάβων ἁγίων Κυρίλλου καί Μεθοδίου, στό : *Πρακτικά Συνεδρίου Ἑορταστικά Ἐκδηλώσεις πρὸς τιμὴν καί μνήμην τῶν Ἀυταδέλφων Κυρίλλου καί Μεθοδίου τῶν Θεσσαλονικέων Φωτιστῶν τῶν Σλάβων*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 309-313.

Μέλλουσα Κρίση, θέμα πού άπηχοϋσε τήν παράδοση στις ιεραποστολές του Βυζαντίου. Τό θέμα τής Μέλλουσας Κρίσης είναι βέβαιο ότι προκαλοϋσε φόβο στους άκατήχητους λαούς, χωρίς νά σχετίζεται μέ τήν ποιμαντική του φόβου πού άσκησε ή Ρωμαιοκαθολική Έκκλησία στό δυτικό μεσαίωνα⁵². Έχοντας κανείς υπόψη τό στοιχείο αυτό, θεωρεί άσφαλές τό συμπέρασμα ότι ό φόβος τής έρχόμενης Κρίσεως, κατά τή Δευτέρα παρουσία του Κυρίου, λειτούργησε τόσο στους Χαζάρους όσο και στους Σλάβους μέ παιδαγωγικό τρόπο, όπως δηλώνεται στην διδασκαλία του Άποστόλου Παύλου (Β' Κορ. 5,11, «Ειδότες οϋν τόν φόβον του Κυρίου ανθρώπους πειθομεν, Θεω δέ πεφανερώμεθα, έλπίζω δέ και έν ταϊς συνειδήσεσιν ήμϋν πεφανερώσθαι.»· Φιλιπ. 2,12 «Ωστε, αγαπητοί μου, καθώς πάντοτε ύπηκούσατε, μή ως έν τή παρουσία μου μόνον, αλλά νϋν πολλω μάλλον έν τή άπουσία μου, μετά φόβου και τρόμου τήν έαυτων σωτηριαν κατεργάζεσθε») ως μέσο πειθούς, ώστε αυτοί νά προσέλθουν στό χριστιανικό βάπτισμα, νά βαπτισθούν δηλαδή στό όνομα τής Άγίας Τριάδος. Κομβικής σημασίας για τήν ανάπτυξη αυτού του κηρύγματος ήταν ή αναφορά του βιβλίου του προφήτη Δανιήλ στην έλευση του Παλαιου των ήμερων ως Κριτου, ό όποιος θα κρίνει πάντα τά εθνη: «έθεώρουν εως ότου οί θρόνοι έτέθησαν, και παλαιός ήμερων εκάθητο, και τό ένδυμα αυτού λευκόν ωςεί χιών, και ή θριξ τής κεφαλής αυτού ωςεί ξριον καθαρόν, ό θρόνος αυτού φλόξ πυρός, οί τροχοί αυτού πϋρ φλέγον ποταμός πυρός ειλικεν εμπροσθεν αυτού χίλιαι χιλιάδες ελειτούργησαν αυτω και μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν αυτω κριτήριον εκάθισε, και βίβλοι ήνεώχθησαν»⁵³. Δηλ. Δαν. 7, 9-10: «Συνέχισα νά παρατηρω, μέχρις ότου τοποθετήθηκαν θρόνοι και κάθησε ό Προαιώνιος. Τό ένδυμά του ήταν λευκό σαν τό χιόνι και ή κόμη του κεφαλιου του σαν καθαρό μαλλί. Ό θρόνος του ήταν από φλόγες φωτιάς και ειχε πϋρινους τροχούς. Από μπροστά του ξεπηδοϋσε και κυλοϋσε ένα ποτάμι φωτιάς. Έκατομμύρια και δισεκατομμύρια όντα στεκονταν μπροστά του ετοιμα νά τόν υπηρετήσουν. Στήθηκε, λοιπόν, τό δικαστήριο κι ανοίχτηκαν τα βιβλία»⁵⁴.

⁵² Πρβλ. π. Β. Καλλιακμάνη, «Ποιμαντική μεθοδολογία των Άγιων Κυρίλλου και Μεθοδίου», σ. 214.

⁵³ Δαν. 7,9-10.

⁵⁴ Η ΑΓΙΑ ΓΡΑΦΗ, μετάφρ. από τά πρωτότυπα κείμενα, Έλληνική Βιβλική Έταιρεία, Άθήνα 1997.

ε. Συμπεράσματα

Συμπερασματικά μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι οι δύο αυτοί έλληνορθόδοξοι Ίσαπόστολοι δημιούργησαν τόν ρωσικό πολιτισμό και γενικότερα τόν όρθόδοξο σλαβικό πολιτισμό όπως τόν γνωρίζουμε.

Συνέβαλαν ουσιαστικά στη διατήρηση τής άγιογραφικής παραδόσεως και τής έρμηνεύουσας τόν θείο λόγο χριστιανικής θεολογίας, όπως αυτή κωδικοποιείται στα πλαίσια του όρθοδόξου δόγματος, σε μία έποχή που είχε ταλανισθει από κακοδοξίες με έξαρση τήν εικονομαχία και κατάφεραν να μεταλαμπαδεύσουν τήν όρθόδοξη χριστιανική πίστη αλώβητη στο ρωσικό και ευρύτερα στο σλαβικό κόσμο.

Συνεισέφεραν τά μέγιστα στη μύηση του ρωσικού και σλαβικού κόσμου στην όρθόδοξη λατρεία και ζωή διατηρώντας άκέραιη τήν όρθόδοξη έκκλησιαστική παράδοση, σεβόμενοι τις τοπικές, έθνικές και πολιτιστικές καταβολές των σλαβικών λαών.

Ένδεικτικά αναφέρουμε εκτιμήσεις επιφανών όρθοδόξων θεολόγων του 20^{ου} αϊ. σύμφωνα με τους όποιους, ή προσπάθεια των δύο αδελφών χαρακτηρίζεται ως έργο ύψιστης σημασίας.

Ο Βλάσιος Φειδάς αναφέρει ότι οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος υπήρξαν άκλόνητοι έκφραστες του «πνεύματος τής βυζαντινής ιεραποστολικής παραδόσεως»⁵⁵ και δέν απέκλιναν ούδόλως από τις αρχές του ιεραποστολικού έργου και τής διδασκαλίας τής βυζαντινής παραδόσεως⁵⁶.

Έπίσης ό Θ. Προβατάκης έξαίρει τή στάση τους έναντι των ιερών εικόνων λέγοντας ότι οι άγιοι ιεραπόστολοι των Σλάβων πρόσεφεραν σε αυτούς χριστιανική πίστη και λατρεία, γλώσσα και πολιτισμό, μη ύστερώντας στον τομέα τής όρθόδοξης εικονογραφίας⁵⁷.

Άκόμη ό π. G. Florovsky θέτει τό έρώτημα, «μήπως ή σλαβική γλώσσα τής Έκκλησίας άποτελεί μία διακοπή από τόν κλασικό [έλληνικό] πολιτισμό;» Ο ίδιος άπαντώντας υποστηρίζει ότι πολλά άλλα έργα μεγάλης σημασίας είχαν μεταφρασθει από τά έλληνικά, μαζί με τήν Άγία Γραφή,

⁵⁵ Βλ. Φειδά, «Κύριλλος και Μεθόδιος ως Βυζαντινοί ιεραπόστολοι», στό: *Πρακτικά Συνεδρίου 'Εορταστικά Έκδηλώσεις προς τιμήν και μνήμην των Αύταδέλφων Κυρίλλου και Μεθοδίου των Θεσσαλονικέων Φωτιστών των Σλάβων*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 81.

⁵⁶ Αυτόθι, σ. 81.

⁵⁷ Θ. Προβατάκης, «Οί περί εικόνων ιδέες των φωτιστών των Σλάβων άγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου», στό: *Πρακτικά Συνεδρίου 'Εορταστικά Έκδηλώσεις προς τιμήν και μνήμην των Αύταδέλφων Κυρίλλου και Μεθοδίου των Θεσσαλονικέων Φωτιστών των Σλάβων*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 313.

στήν σλαβική γλώσσα με αποτέλεσμα να μεταδοθεῖ ἕνας τεράστιος πνευματικός ἑλληνοχριστιανικός θησαυρός στους Ρώσους. Καί προσθέτει, «τό γεγονός ἢ ἡ διαδικασία τῆς μεταφράσεως δέν ὑποβαθμίζεται. Ἡ βιβλική μετάφραση ἦταν ἀνέκαθεν ἕνα σημαντικό γεγονός στήν ζωὴ ἑνός ἔθνους καί πάντοτε ἀποτελοῦσε μία προσπάθεια καί ἐπίτευξη γιά ὑψηλούς πνευματικούς καί πολιτιστικούς στόχους. Ἡ συνεχῆς φωνή τῶν εὐαγγελικῶν περικοπῶν στήν γνωστή γλώσσα τῆς θείας λειτουργίας ἐνέπνεε καί διευκόλυνε τήν ἀνάμνηση τοῦ Χριστοῦ καί τήν διατήρηση τῆς ζωντανῆς εἰκόνας Αὐτοῦ στήν καρδιά τῶν πιστῶν. ... Αὐτή λοιπόν εἶναι ἡ σημασία τῶν γραφῶν τῶν ἁγίων Κυρίλλου καί Μεθοδίου. Τά ἔργα τους σχημάτισαν καί μόρφωσαν τήν «σλαβική» γλώσσα, δίδοντας σ' αὐτήν μία ἐσωτερική χριστιανική ζύμη, καί τήν διεπότισαν μέ ἐκκλησιαστική ζωὴ. Ἡ οὐσία τῆς σλαβικῆς σκέψεως μεταμορφώθηκε. Ἡ «σλαβική» γλώσσα πλάσθηκε καί σφυρηλατήθηκε σέ χριστιανικό χωνευτήρι ὑπό τήν δυνατὴ πίεση τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας»⁵⁸.

Ἐπίσης, κατά τόν Kallistos Ware, «δέν μποροῦμε νά παραθεωρήσουμε τήν σημασία, γιά τό μέλλον τῆς Ὁρθοδοξίας, τῶν σλαβικῶν μεταφράσεων πού ὁ Κύριλλος καί ὁ Μεθόδιος ἔφεραν μαζί τους ὅταν ἀνεχώρησαν ἀπό τό Βυζάντιο πρὸς τόν ἄγνωστο βορρᾶ. Ὑπάρχουν λίγα γεγονότα τόσο σημαντικά στήν ἱεραποστολική ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ὅσο σπουδαῖο ἦταν τό ἔργο τῶν δύο Ἰσαποστόλων. Ἀπό τήν ἀρχή, οἱ Σλάβοι χριστιανοὶ ἀπολάμβαναν ἕνα πολύτιμο προνόμιο, τό ὁποῖο κανεὶς ἀπό τοὺς λαοὺς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης δέν εἶχε κατά τήν ἴδια ἐποχὴ. Ἄκουγαν δηλαδή τό Εὐαγγέλιο καί τίς ἱερές ἀκολουθίες σέ γλώσσα κατανοητὴ γι' αὐτούς· σέ ἀντίθεση μέ τήν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης, ἡ ὁποία ἐπέμενε στήν χρῆση τῆς λατινικῆς στήν λατρεία, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δέν ἦταν ποτέ ἄκαμπτη στό θέμα τῆς γλώσσας. Ἡ πάγια πολιτικὴ της ἦταν νά ἔχει τίς ἀκολουθίες της σέ κατανοητὴ ἀπὸ τόν λαό γλώσσα»⁵⁹.

⁵⁸ Florovsky, Fr. Georges. *Ways of Russian Theology*. Belmont, Mass, 1979, Κεφ. Α'.

⁵⁹ Ware, Timothy (Metr. Kallistos). *The Orthodox Church*. London, 1997, The Conversion of the Slavs, Cyril and Methodius.

